

**DOĞU TÜRKİSTANLI KASIMI AİLESİNE AİT UYGUR (HAKANIYE) YAZISI İLE
BEZENMİŞ BAZI HALI ÖRNEKLERİ**

Dr. Ahmet AYTAÇ*

ÖZ

Geleneksel Türk sanatları içerisinde el dokumaları önemli bir yere sahiptir. Türkler için hayvancılık Orta Asya'da önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Büyük hayvan sürüleri vardı. Dolayısıyla hayvanlarının kıl ve yünlerinden faydalanmışlardır. Türkler tarih boyunca dokuma sanatına öncülük etmişlerdir. Dokumacılık Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar Türklerin uğraştığı önemli bir meslek olmuştur. Dokumacılık geçmişle günümüz arasında kültürel anlamda da değerli bir ürün olmuştur. İnsanlık hayatının her dönemi dokumalarla iç içe olmuştur.

Doğu Türkistan tarih boyunca Türklerin hâkimiyetinde kalan önemli bir coğrafya olarak dikkat çeker. Hun, Tabgaç, Göktürk, Uygur, Karluk, Karahanlı gibi Türk devletleri bu topraklarda yaşamıştır. Yüzyıllardır Türk yurdu olmakla birlikte günümüz de özerk yapısına rağmen Doğu Türkistan, Çin hükümeti ile sorunlar yaşamaktadır. Bölgedeki baskıcı sistem nedeniyle Doğu Türkistan kültürü hakkında yeterli alan çalışması da yapılamamıştır.

Kasimi ailesi Doğu Türkistan'da yaşadıkları zamanlarda halıcılık mesleğini yapmışlardır. Doğu Türkistan'da ki baskıcı yönetim neticesinde İstanbul'a yerleşen Kasimi ailesi beraberlerinde dokudukları bir kısım duvar halılarını da getirmişleridir. Desensiz olan bu halılara Uygur (Hakaniye) Türkçesi ile hat şeklinde bir düzen ile yazılar işlenmiştir. Duvar halısı olarak dokunmuşlardır.

Bu araştırmada Kasimi ailesi koleksiyonunda bulunan halılar teknik ve desen özellikleri bakımından incelenecektir. Araştırmaya üç halı dahil edilmiştir. Halılardan birisinde Yusuf Hac Hacib'in bir şiiri vardır. Diğerinde Luptulla Muttalib'in bir şiiri vardır. Üçüncü halıda ise besmele vardır.

Anahtar Kelimeler: Halı, dokuma, desen, Uygur, kültür.

ABSTRACT

Hand weaving has an important place in traditional Turkish arts. For Turks, animal husbandry has been an important source of livelihood in Central Asia. There were large herds of animals. They therefore benefited from the hair and wool of their animals. Turks have pioneered the art of weaving throughout history. Weaving has been an important occupation for Turks from Central Asia to Anatolia. Weaving has been a culturally valuable product between past and present. Every period of human life has been intertwined with textiles.

East Turkestan is an important geography that has been dominated by Turks throughout history. Turkish states such as Hun, Tabgaç, Göktürk, Uygur, Karluk and Karahanlı lived in these lands. East Turkestan has been having problems with Chinese government despite its autonomous structure. Due to the oppressive system in the region, there is no sufficient field study about East Turkestan culture.

* Selçuk Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, cicimsumak@gmail.com, Orcid ID:0000 0001 5424 4607

Kasim family lived in East Turkestan in the profession of carpets. As a result of the repressive administration in East Turkestan, the Kasimi family settled in Istanbul and brought with them some of the carpets they had woven together. These carpets, which have no pattern, were written in a calligraphy style with Uygur (Hakaniye) Turkish. Woven as arras.

In this study, the carpets in the Kasimi family collection will be examined in terms of technical and pattern features. Three carpet were included in the research. In one of the carpets Yusuf Hac Hacib has a poem. In one of the carpets Luptulla Muttalib has a poem. The third carpet is written Besmele.

Keywords: Carpet, weaving, pattern, Uighur, culture.

GİRİŞ

Uzun bir zaman dilimine yayılmış tarihi süreçte üretimi devam eden Türk sanatları, milli ve maddi kültür öğelerinin en değerli belgeleridir. "Bir milletin kültürel değerlerini en iyi gösteren öğeler olan el sanatları, yüzyıllarca toplumların sanat anlayışlarını ve hayat biçimlerini yansıtmada önemli rol oynamıştır" (Aytaç 2007: 51).

Görünen renk ve yapılarıyla ve ilk çıkış noktasında ki içerdiği sembol dili ile de önemli olan gelenekli el dokuma sanatı ekonomik yönünün dışında bu manada da değerlidir. "Türk kültüründe el dokumacılığının, Orta Asya'ya kadar uzanan kökleri ile fonksiyonel kullanım alanı olan ürün olma özelliğinin dışında sosyolojik, psikolojik, antropolojik tüm bilgileri de içinde sakladığı görülür" (Aytaç 2014: 2).

Türklerin yaylak-kışlak hayat tarzı, her şeyden önce hayvancılığa dayanan ekonomik düzenin sonucudur. Çünkü bu hayat tarzı, ekonomik faaliyetin şekli ve seviyesi ile sıkı bir ilişki içindedir (Kutlu 1987: 2). Geleneksel halı ve kilim dokumacılığının yaslandığı hayvancılık, Türkler için vazgeçilmez ve en iyi bildikleri işlerin başındadır. Buna bağlı olarak gelişen dokumacılık ise binlerce yıldır sosyo-ekonomik yaşamın ana omurgası olarak otun koyuna, koyunun yüne, yünün ipliğe, ipliğin halı ve kilime dönüşerek birbirini beslediği şekilde günümüze gelmiştir. 'Bozkır' üretim kültürünün bir sonucu olan halı ve kilim dokumacılığı Türkistan, İran ve Anadolu'da süren yolculuğu boyunca binlerce yıla damgasını da vurmuştur. Fetihlerin etkisi yanında İpek Yolu ve Ortaçağ'ın kervan yolları da Türk halılarını Asya ve Avrupa arasında taşımıştır.

Kültürel anlamda değerlendirildiğinde halı-kilim, geçmişle günümüz arasında köprü oluşturan, bir sanat/zanaat eseri olma özelliğini bünyesinde barındıran tekstil ürünleridir. El dokumaları maddi kültür kimliğinin temsilcilerindedir. Doğumundan ölüme kadar insanoğlunun ayrılmazı olan el dokumalarının içerisinde, üzerinde taşıdığı renk ve sembolik biçimlerle önemli değerler taşır (Aytaç 2014, 1).

Doğu Türkistan bölgesi dokumaları ile alakalı olarak literatürde fazlaca bir çalışma yoktur. Bu amaçla kasimi ailesine ait koleksiyon bu çalışmaya konu olarak seçilmiştir. Teknik ve desen özellikleri bakımından değerlendirilmiştir.

Fotoğraf: 1, Doğu Türkistan (Tuna 2012: 18).

Türkistan olarak adlandırılan topraklar, tarihin ilk devirlerinden günümüze kadar Türklerin ana yurdudur. Orta Asya'nın büyük bölümünü kapsayan bu topraklar, eski çağlardan bu yana Türklerin yerleşim merkezidir.

5.000.000 (beş milyon) kilometrekarelik Büyük Türkistan'ın doğusunda ve Asya Kıtası'nın tam ortasında yer alan Doğu Türkistan'ın güneyinde Pakistan, Hindistan, Keşmir ve Tibet; güneybatısında ve batısında Afganistan ve Batı Türkistan; kuzeyinde Sibiryaya ve nihayet doğu ve kuzeydoğusunda Çin, Moğolistan ile sınırdır. Yüzölçümü bakımından Büyük Türkistan'ın yaklaşık üçte birini oluşturan Doğu Türkistan'ın yüzölçümü 1.828.418 kilometre karedir. Bunun 600.000 kilometre karesi çöl, 91.000 kilometre karesi ormandır (Alptekin 1992: 2).

Doğu Türkistan, Orta Asya'da kurulan Hun, Tabgaç, Göktürk, Uygur, Kırgız, Türgiç, Karluk, Karahan gibi Türk devletlerinin de içinde bulunduğu alandır (Alptekin 1988: 143). Satuk Buğra Han'ın İslam'ı kabul etmesinin ardından Doğu Türkistan daha da önemli hale gelir.

Yetiştirdiği birçok tarihi milli asker şahsiyetin dışında içerisinde çok sayıda ilim adamlarının yanı sıra Kutadgu Bilig gibi önemli bir eserin müellifi Yusuf Has Hacib, Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserin sahibi Kaşgarlı Mahmud, gibi değerlerde Türk-İslam uygarlığının beşiği olan bu topraklarda yaşamıştır.

Günümüzde bölgedeki Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı yer olan Doğu Türkistan, gerek mevcut stratejik konumu gerekse yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile son derece büyük bir öneme sahiptir (Bahşi 2017: 571). Petrol, kömür, uranyum gibi madenler bakımından zengindir. Bölgede nükleer denemeler yapılmakta ve bunların zararları da maalesef tüm bölgeye yayılmaktadır.

Çin, etnik azınlıkların yaşadığı bölgelerin bazılarında özerklik vermekte ancak Doğu Türkistan ve Tibet gibi yerlerde izlediği politikalarla uygulamada farklı hareket ederek hak ihlalleri yapmaktadır (URL 1).

Fotoğraf: 2, Kaşgar İdgah Cami (Tuna2012: 17).

Çin hükümeti Doğu Türkistan topraklarını Türklerden arındırmak ve buraların demografik yapısını ve kültürünü değiştirmek amacıyla, Doğu Türkistan'ı imar ve kalkındırma iddiası ile bölgeye sürekli olarak Çinli göçü teşvik etmektedir. Devlet tarafından bölgeye yerleştirilen Çinli göçmenlere, yine devlet tarafından en iyi imkânlar sunulmuş, toprak ve tohum ücretsiz verilmiş ve vergiden muaf tutulmuşlardır (Holubnychy 1960: 84).

Barındırdığı sanat ve kültürü ile de önemli olan bölgede günümüzde de kullanılan Uygur yazı dili, kendine özgü karakteri bakımından dikkat çekicidir. "Eski Türkçe döneminin son halkası olan Karahanlı Türkçesi, X-XIII. yüzyıllarda hüküm süren Karahanlı Devletinin yazı dilidir" (Karahana 2014: 13). "Uygurlar zamanında oluşan yeni dinin peşinden, yeni bir alfabeyi de getirmiştir. Türkler, kabul ettikleri yeni dinlerine ait kutsal metinlerin yazıldığı alfabeyi alıp, dillerinin yazımına uyarlamışlardır" (Ata;Tulum 2013: 7).

Uygur alfabesi, geç dönem Soğd alfabesi diye de adlandırılan Soğdların işlek el yazısından (kurziv) harf eklemeleri, birleştirmeler gibi ufak değişiklikler ile alınarak Türkçe için uygulanmış bir yazı sistemidir. Mağribi tarzı yazısı ile bu alfabenin uzun süre ve en çok Uygurlar tarafından kullanılması nedeniyle Uygur alfabesi denilmiştir. Uygur alfabesinin yaygınlık kazandığına delil olarak, Kaşgarlı Mahmud'un Bağdat'ta yazıp Abbasî halifesine sunduğu Divanu Lugati't-Türk (1072) adlı eserinde bu alfabe için kullandığı 'Türk alfabesi' sözü yeterlidir (Ata;Tulum 2013: 8).

DOĞU TÜRKİSTAN'DA HALICILIK

Halicilik konusunda da önemli bir bölge olan Türkistan'da, "Rudenko'nun Pazirik halısını keşfinden 45 yıl kadar önce 1906-1908'de Aurel Stein, Lou-Lan'da M.Ö. 3. ve 4. yüzyıllardan kalma düğümlü halı parçaları bulmuştur. 1913'de A. Von Le Coq, Turfan araştırmaları yaparken Kuça'nın batısındaki Kızıl'da yine bir düğümlü halı parçası bulmuştur ki, bu da 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir" (Aslanapa 1997: 18).

Tarihin ilk çağlarından beri Orta Asya'da ve burada yaşayan Türk devletlerinde halı, sadece bir örtü veya süsleme malzemesi değil, taht örtüsü olarak da kullanılmaktaydı. VII-VIII. yüzyıllarda da Türkistan, Oğuzelleri, Buhara, Uygur ve Hazar bölgelerindeki tüm Türk ülkelerinde halı dokunmaktaydı (Kırzioğlu Görgünay 1995: 39).

Doğu Türkistan, Mata (elde dokunan sert pamuk kumaş), Sergez (nakış basılmış kumaş), Çotu (beyazlatılmış pamuk kumaş), Çekmen (sert, kalın pamuk kumaş), Hoten Tolisi (yalnızca Hotan'da işlen ip dokunan kalın, sert pamuktan dokunan kumaş), Beksem (çizgili, genelde ipekten dokunan bir tür kumaş) vd gibi adlarla anılan kumaşlarıyla da ünlüdür (URL 2).

Doğu Türkistan'da dokuma yapılacak yün iplikler kirman yardımıyla genellikle aileler tarafından el eğirmesi olarak üretilmektedir. İpliklerin renklendirilmesinde ise eskiden bölgede yetişen bitkilerden faydalanılmıştır. Günümüzde bu gelenek unutulduğundan halk pazarlarında satılan krom boyalar vasıtasıyla iplikler renklendirilmektedir.

Türk dünyasının neredeyse tamamında var olan tekstil konusunda Doğu Türkistan dokumacılığı en kısıtlı kaynakları ve bilgileri içerir. Çin Devleti'nin bölge politikaları neticesinde özerkliğine rağmen Doğu Türkistan ve dolayısıyla dokumaları hakkında da çalışma neredeyse yok denecek kadar azdır.

Fotoğraf: 3,Osmanlı dönemine ait Mevlana Müzesi'nden bir halı seccade(Aytaç 2012:3)

Fotoğraf: 4, Topkapı Sarayı'nda bulunan 13/2041 envanter numaralı ipek ve yün karışık seccâde (mihrap nişlerinin birleştiği noktanın üst tarafındaki alınlık kısmında turuncu renkle “*Kim iki serinlik namazını (sabah, ikindi) kılsa cennete girer.*” Anlamında bir hadis yazılıdır) (Aytaç 2012: 3).

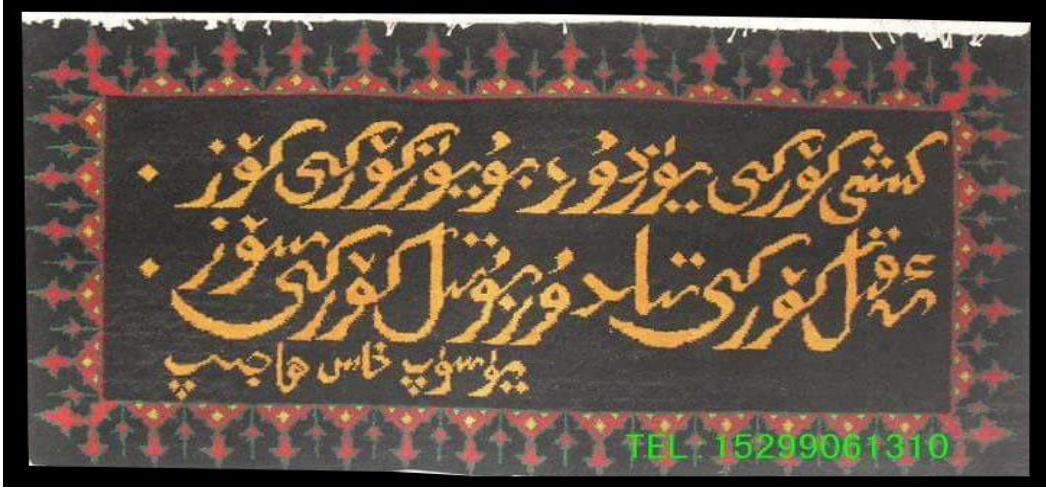
Bölge halıları genellikle klasik bitkisel-geometrik bezeme dışında yazı işli olarak dokunmuşlardır. “Türkler yazı kültürlerini diğer gelenekli sanatlarına da taşımışlardır. Pazırık ile başlayan Türk halı sanatında yazı işlenmiş olanlar Selçuklu dönemi halılarının sularında, uçları ok başını andıran sivri üçgenlerle nihayetlenen, dik harfli bir kûfiyi andıran örneklerde vardır. Ancak bu bezemelerin okunabilir kelime ya da harf olmadıklarından yazı sayılmaları söz konusu değildir” (Aytaç 2012:2). Ancak belirgin yazıların halılarda desen olarak kullanılmasına Osmanlı döneminde ve günümüzde Hereke ipek halılarında rastlanır.

KASIMI AİLESİNE AİT HALILAR

Kasimi ailesi Doğu Türkistan'da halı ticareti ile hayatı sürdürürken, bölgedeki baskı ve şiddet sonucu Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Abla Fatma Kasimi, kardeş Gülmira Kasimi ve hattat olan büyük ağabey Hesancan Kasimi İstanbul'a yerleşmişlerdir.

Doğu Türkistan adına İstanbul'da kurulan bir dernek vasıtası ile kimi kültürel etkinlikler, halı dokuma vb gibi kurslar düzenleyen faaliyetlerin içerisinde olan ailenin, bölgeden Türkiye'ye gelirken yanlarında getirdikleri dört adet yazı işlenmiş olan duvar halısı dikkat çekicidir.

Çalışmaya konu olan üç halının ilme, çözgü ve atkı iplikleri yündür. Gülmira Kasimi “geçmişte doğal boyalar kullanıldığını ancak araştırmaya konu olan üç örneğin Doğu Türkistan'da pazarda satılan hazır krom boyalarla kendilerinin iplikleri boyadığını ifade etmiştir. İplikler el eğirmesidir. İncelenen dört halıda da düğüm sıklığı (kalite) orta kalite olup 24x28, 26x29 civarındadır. Bölgede tek açık düğüm de kullanılmakta olup, incelenen örneklerde kapalı (Türk) düğümü kullanılmıştır.

Birinci halı:

Fotoğraf: 3.

Orta kompozisyon alanı siyah renkli olan halıda, yazı vardır. Kenar suyunda ise siyah zemin üzerine kırmızı renkte bir suyolu dolanmaktadır. 118x70 cm ölçülerindeki halıdaki yazının hattatı Hesancan Kasımı'dır. Fatma Kasimi tarafından Doğu Türkistan'da dokunmuştur.

Orta alanda sarı renkli yazı Karahan'lı edebiyatının önemli ismi Yusuf Has Hacib'in bir rubaisi yer almaktadır.

Yusuf Has Hacib, 1019 yılı civarında Balasagun'da doğmuştur. Kutadgu Bilig'in sonradan eklenen mukaddimesinde yer aldığına göre, asil bir aileye mensup olan Yusuf Has Hacib, iyi bir tahsil görmüş, Arapça ve Farsçayı iyi bir düzeyde öğrenmiştir (Kaya 2017: 2).

Kutadgu Bilig, 11. yüzyılda yazılmış ve hem o zamanki Türk dilini hem de İslamiyet'e yeni girmiş sayılabilecek bir toplumun özelliklerini günümüze yansıtması bakımından önemli bir yere sahiptir (Yavuz 2012: 31-36). Kutadgu Bilig'i bir ahlâk kitabı olarak nitelendirilenler olduğu gibi, bir siyasetname olarak da tavsif edenler vardır (Adalıoğlu 2011: 31).

Uygur Türkçesi (Latin harfleri) ile

Kişi körki yüzdür, bu yüz körki köz.

Aql körki til dedür, bu til körki söz.

Türkiye Türkçesi ile

İnsanın süsü yüzüdür, yüzün süsü göz.

Aklın süsü dildir, dilin süsü söz.

İkinci halı:

Fotoğraf: 4.

Orta kompozisyon alanı sarı renkli olan halıda su yoktur ve 'Bismillahirrahmanirrahim' yazısı orantılı biçimde hat istifi olarak yerleştirilmiştir.

100x50 cm ölçülerindeki halıdaki yazının hattatı Hesancan Kasımı'dır. Fatma Kasimi tarafından Doğu Türkistan'da dokunmuştur.

Halı günümüzde Doğu Türkistan'da Şeref-i Alem Camii'nde bulunmaktadır.

Üçüncü halı:

Fotoğraf: 5.

Orta kompozisyon alanı beyaz renkli halıda Luptulla Muttalip'in 'Yıllara Cevap' adlı şiiri Mağribi yazı ile Uygur Alfabesinde hat istifi şeklinde işlenmiştir.

Lutpulla Mutellip, Çağdaş Uygur Edebiyatının yetiştirmiş olduğu nadir şahsiyetlerden birisidir. Şairin doğum tarihi ve yeri hakkında kesin bilgi yoktur.

1950 yılında yayınlanan Lutpulla Mutellip Eserleri adlı kitabın önsözünde ve 1956 yılında yayınlanan Muhabbet Hem Nepret (Aşk ve Nefret) adlı derlemeye yazılan önsözde, sadece “Lutpulla Mutellip 1922 yılında doğmuş ve çocukluk yılları İli vilayetinin Nilka kasabasında, daha sonra da Gulca şehrinde geçmiştir” şeklinde bilgi vardır (Baran 2008: 174). Hayatı boyunca yazmış olduğu şiirleri, manzum eserleri ve makaleleri ile halkına ve vatanına hizmet etmiştir. Şair, özellikle Uygur şiirine Çağdaş dünya şiirinin ve klasik Çağatay şiirinin şekil ve nazım biçimlerini sokarak Uygur şiirinde yeni bir çağ açmayı başarmıştır (Baran 2008: 173).

140x200 cm ölçülerindeki dokumada yazı ve sulardaki bezemeli kısım düğümlü dokuma olup beyaz renkli zemin bezayağı tekniğinde düz dokumadan ibarettir. Kenar suyunda küçük salbek tarzı kırmızı ve siyah renklerin kullanıldığı bezeme tekrarı vardır.

Yazının hattatı Hesancan Kasımı'dır. Gülmira ve Fatma Kasimi tarafından Doğu Türkistan'da dokunmuştur.

Haliya işlenen 'Yıllara Cevap' adlı şiirin Latin harfleri ile Uygur Türkçesi,

Waqıt aldırañgu saqlap turmaydu,
 Yıllar şu waqtınıñ eñ çoñ yorgısı.
 Aqqan sular, atqan tañlar qaytılanmaydu,
 Yorgıma yıllar ömürniñ yaman ögrisi.
 Yaşlı adamniñ zilwa bir çığısı,
 Tolumu qısqa onıñ ömiri biraq.
 Yırtılsa kalendarnıñ bir warqısı,
 Yaşlıq güldin tügüli bir yupurmaq.
 Yıllar şamılı yelpündü izlar kömüldü,
 Yupurmaqsız yağaç biçare bolıdu qaqqal.
 Yıllar sini quruq kelmeydü eklip biridü,
 Qızlarga quruq, erlerge saqal.
 Yıllar meydeñni tutup qa qaqalap külme,
 Aldıñda qızrştın artuq körimen uluğını,
 Qırtımen dep artuq köñül bölme,
 Azırqı jeñge atap qoyarmen oğlu mini.

şeklindedir.

Türkiye Türkçesi ile

Vakit hızlıdır, beklemez.
 Yıllar o vaktin en büyük acelecisidir.

Akan sular, ağaran tanlar geri gelmez,
 Aceleci yıllar ömrün yaman hırsızdır.
 Gençlik insanın en güzel yılları,
 Lakin çok kısa onun zamanı,
 Yırtılsa takvimden bir sayfa
 Gençlik çiçeğinin düşer bir yaprağı.
 Yıllar rüzgarı eser, izler gömülür
 Yapraksız ağaç olur perişan.
 Yıllar cömerttir, eli boş gelmez getirir
 Kız yüzüne çizgi, erlere sakal.
 Yıllar göğsünü tutarak kahkahalar atma,
 Önünde utanmaktan sa, tercih ederim ölümü,
 Beni mağlup edeceğim diye çabalama
 Son savaşa adarım oğlumu

Sonuç

Bu çalışma kapsamında Doğu Türkistanlı Kasımi ailesine ait üç adet halı değerlendirilmiştir. Halılardan ikisi düğümlü, birinin ise bezayağı şeklinde düz dokuma ve düğüm karışık olarak dokunduğu tespit edilmiştir.

Orta kalitede bir düğüm sıklığına sahip oldukları ve el eğitmesi ipliklerle dokundukları anlaşılmıştır. İpliklerin dokuyucu tarafından krom boyalarla renklendirildiği bilinmektedir.

Üç halının da en büyük özellikleri yazı işlenmiş olmalarıdır. İki tanesinde Doğu Türkistan'ın önemli edebi kişilerine ait mısralar yer alırken birinde de Kur'an lafzının dokunduğu görülmektedir. Hakaniye tarzı bu yazıya günümüzde de devam eden Uygurların, alfabeleri bu anlamda karakteristik bir özellik taşımaktadır.

Geleneksel Türk halılarının geometrik, bitkisel ya da figürlü bezemelerinin dışında yazı işli olan bu dokumalar desen özellikleri bakımından dikkat çekicidir.

Dünya Türklüğünün merkezi olan ve Türk kültür ve medeniyetinin filizlendiği Doğu Türkistan Türk dünyasında tarihi geçmişiyle de önemlidir. Türk kültürünün odak noktası olan Doğu Türkistan'ı ve Doğu Türkistanlıların Çin emperyalizmine karşı yürütmekte oldukları haklı davalarını dünya kamuoyuna duyurmak adına bölge hakkında daha fazla bilimsel çalışmalar yapılmalıdır. Ulu Türkistan topraklarının kadim Türk yurdu olduğu ve Türk atalarının bu topraklara Türk mührünü vurdukları bilinmektedir.

KAYNAKLAR

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, (2011). "Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, Ankara.

ALPTEKİN, Erkin, (1988). "Çin'in Doğu Türkistan Siyaseti", **Sosyoloji Konferansları-22**, s. 143-158.

ALPTEKİN, İsa Yusuf, (1992). **Doğu Türkistan Davası**, Seha Yayınları, İstanbul.

ASLANAPA, Oktay, (Aralık 1997). "Türk Halı Sanatının Tarihî Gelişmesi", **Arış Dergisi**, Ankara, s. 18-27.

ATA, Aysu; TULUM, Mehmet Mahur, (2013). **Uygur Türkçesi**, Anadolu Üniversitesi yayın No:2433, Eskişehir.

AYTAÇ, Ahmet, (2007). "Makedonya Devlet Müzesi'nde Sergilenen Kilimlerin Teknik ve Desen Özellikleri", **S. Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi I. Uluslararası Türk El Dokumacılığı Kongresi Bildirileri**, Konya, s. 51-58.

AYTAÇ, Ahmet, (2012). "Geçmişten Günümüze Yazı İşlenmiş Türk Halılarına Dair", **Akdeniz Üniversitesi GSF. I. Uluslararası Kitap Sanatları Sempozyumu ve Ebru Çalıştayı**, Antalya, s. 22-32.

AYTAÇ, Ahmet, (2014). **Koyunoğlu Müzesi El Dokumaları**, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya.

BAHŞİ, Bahtiyar, (2017). "Doğu Türkistan'ın Yakın Tarihi ve Uygur Türkleri", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Nor: 57, Summer: I, s. 571-578.

BARAN, Lokman, (Kış 2008). "Lutpulla Mutellip'in Hayatı, Sanatı ve Eserleri", **Bilig Dergisi**, Sayı 44, s. 173-194.

HOLUBNYCHY, Lydia, (1960). "Chinese Treatent of the Nationality Problem in Sinkiang", **The East Türkic Review**, No: 4.

KARAHAN, Akartürk, (2014). "Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu?", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 3/2, s. 13-28.

KAYA, Umut, (2017). "Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib'in Eğitimle İlgili Görüşleri", **Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: I, Sayı: I, s. 1-26.

KIRZIOĞLU, GÖRGÜNAY, Neriman, (1995). **Altaylardan Tuna Boyuna Türk Dünyası'nda Ortak Motifler**, Ankara.

KUTLU, M. Muhtar, (1987). **Savaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık**, Ankara.

TUNA, Amina, (2012). **Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık**, İstanbul.

YAVUZ, Kemal, (2012). **Hacib Böyle Dedi Kutadgu Bilig'den Seçmeler**, İstanbul.

URL 1. DAĞCI, Kenan; KESKİN, Mustafa, "Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri", **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/203075.22.01.2019.10.39>.

URL 2. <http://www.gokbayrak.com/sayfa/uygur-milli-giysileri.16.02.2019.10.31>.